

Тернопіль, якого уже немає

(зі спогадів моєї прабабці Ірусі Саїк)

Роботу виконала:

Аругюнова Валерія Андріївна,
здобувач освіти 8 класу
ТСШ №3 I-III ступенів
з поглибленим вивченням іноземних мов
Тернопільське відділення МАНУ

Науковий керівник:

Курилович Галина Володимирівна,
вчитель історії
ТСШ №3 I-III ступенів
з поглибленим вивченням іноземних мов

Я вибрала цю тему тому, що хочу розповісти про Тернопіль на основі спогадів моєї прабабці Ірусі Саїк, яка мала унікальну здатність розповідати просто про складне, цікаво про банальне, зрештою мала надзвичайний талант оповідачки.

Для мене була важливою словоформа, говірка, наголоси у цих крилатих спогадах про душу коханої Галичини, серцем якої був Тернопіль. Я у своїй роботі хочу передати Вам дух тих спогадів у формі і манері, якою керувалась оповідачка.

Мета дослідження:

1) На основі історичних джерел і спогадів моєї прабабусі дослідити пам'ятні місця Тернополя у передвоєнний, воєнний і повоєнний періоди;

2) З'ясувати особливості життя та побуту мешканців міста у даний період;

3) Проаналізувати ті зміни, які відбулися після приходу більшовицької влади та подій II світової війни.

Об'єкт дослідження - встановити історичні пам'ятки Тернополя, яких уже немає, які були знищені війною і московською владою

Актуальність теми. Історичні пам'ятки - це не лише скарбниця культурних скарбів, а й пам'ятник нашій вірі в майбутнє. Вони нагадують нам про те, що наше сьогодення – це майбутнє минулого, і кожен камінь, кожне розмальоване вікно дарує нам можливість побачити світ очима тих, хто тут був до нас. Без минулого немає майбутнього...

Хронологічні рамки: дослідження охоплюють період 30 – 50 років XX століття.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1) З'ясувати, які об'єкти були втрачені.

2) Дослідити описи цих пам'яток.

3) Знайти унікальні світлини об'єктів, які описуються.

Історія Тернополя цікавила багатьох дослідників. Краєзнавець Тарас Циклиняк, досліджуючи минуле Тернополя, опитував мешканців, спілкувався зі старожилами. Так доля звела його з моєю прабабусею Іриною Саїк. Результатом їхньої співпраці стала книга «Дитинство Ірусі Саїк».

Також історією Тернополя цікавилися такі краєзнавці, як: Любомира Бойцун, Володимир Окаринський, Євген Бліхар.

У своїй роботі я використала світлини із приватної колекції Віктора Кіяшка. Пан Віктор збирає світлини про Тернопіль багато років, і він дозволив мені використати у роботі світлини зі своєї колекції (додаток 2).

На жаль, міста, як і люди, зникають з лиця землі. Але старовинний Тернопіль залишився жити у численних спогадах, одним з яких є спогади моєї прабабусі.

Я запрошую Вас у хвилюючу мандрівку старовинним Тернополем (додаток 1), саме тим містом, від якого залишилися тільки контури й поодинокі будівлі. Місто, у якому ми сьогодні живемо, постало з попелу і руїни, а стародавнє галицьке містечко, яке називали «квітучою столицею Поділля», з його багатою архітектурою, перехрещенням різних культур і стилів, подихом давнини стало просто історією.

Тут гармонійно поєдналися краса розкішної природи і архітектури, затишок тісних вуличок, вічний спокій церков, костелів, синагог. Це миле європейське містечко зачаровувало і вабило, хвилювало і залюблювало в себе.

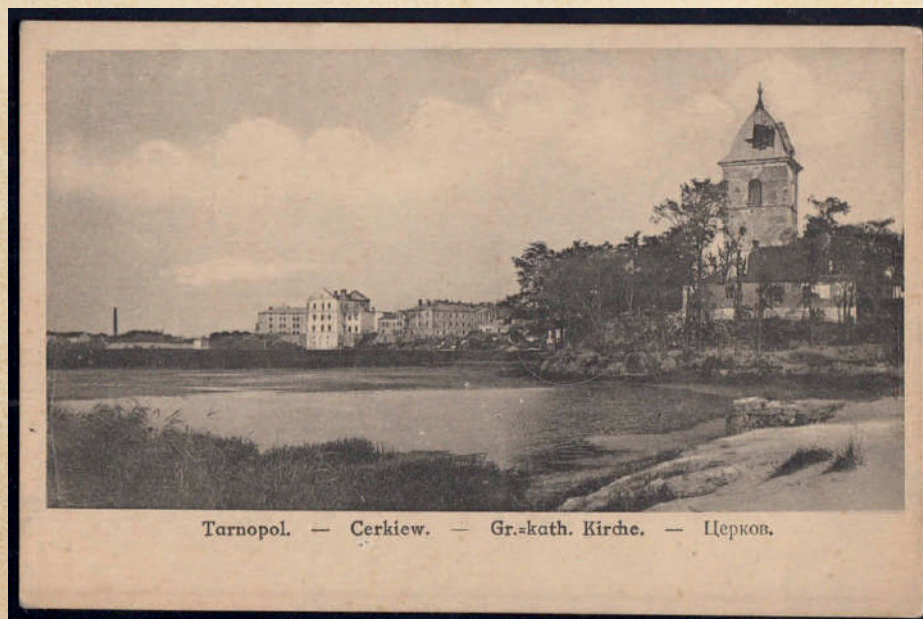
Тернопіль з'явився на світ 15 квітня 1540 року і належав Польщі. В архітектурному плані сформувалося за бабці Австрії, але внаслідок двох світових воєн втратило чимало принад та було, практично, цілковито зруйноване. Тернопіль — студентська столиця України, місто фонтанів, у якому розташована найбільша у Європі штучна водойма (тернопільський став або озеро).

Вирушаємо!

На пагорбі, над міським ставом, немов споконвічний сторож-хранитель, височіє *Церква Воздвиження Чесного Хреста*, або, як її називають тернополяни, Надставна церква. Це – найдревніший храм Тернополя, здавна оповитий легендами.

Існують перекази, що у Надставній церкві знаходився чудотворний образ Пречистої Діви, з яким пов'язана цікава легенда. Колись, під час величезної татарської навали, козаки з міщанами відбивались від загарбників, маючи опору лише у Надставній церкві. Решта жителів зібрались біля чудодійної ікони і благали захисту у Матері Божої. Збоку по-своєму молився старий єврей. Аж раптом побачив якусь пані, що стелила над церквою довге полотно, і татарські стріли самі почали вертатись до стрільців. Вбігши в церкву, він остовпів від здивування, бо з ікони на нього дивилась та ж пані.

«Надставна церква була чудова і мала свою дзвіницю, - згадує моя прабабуся. Пам'ятаю три слічних дзвони. То є церква мого дитинства. Я там все тримала перл, кожної неділі. Перл стояв перед тим місцем, де приходиш до церкви і цілуєш образ. Перед столиком все стояла дівчинка, яка його тримала. То часто була я. Навколо церкви все гаївки водили. То було на Великодні свята після Служби Божої.» [6, с.195,197]

До сьогодні збереглася архітектура церкви, яка поєднує у собі елементи ренесансу, староруського та візантійсько-романського стилів. Родзинкою є збережені апсиди – своєрідні настінні виступи.

Далі ми вирушаємо на старовинний Поділ.

Бабця у своїх спогадах про Поділ завжди згадувала про цюцю Бліньцю . «У нас була така цюця Бліньця. Якщо виходилося з Нижньої Подільської на Вищу, то там робив маленький ресторанчик.Його мала жидівка. Вона щосуботи чіпала вивіску. Було написано: « Дзісяй на коляци-флячки!»(Сьогодні на вечерю-флячки!). І весь Тернопіль до цюці Блінці гнав на флячки.То було дуже популярно!» [6, с.111]

Тернопільський Поділ заселяли люди різних національностей і занять, але переважно це були євреї - торговці птицею, кіньми, а також столярі,пекарі,кравці, слюсарі.

І так як на Поділі жило багато євреїв, тому саме тут була **старовинна синагога**. У її архітектурі відчувалась витонченість. Кам'яна будівля божниці утворювала прямокутник зі стрілистими вікнами. Ззовні вона була строга, тільки зверху фасаду око милувала аркада.

«То була святиня. Ми, діти, знали, що люди ходять туди молитися, а раз молитися, то це є святе місце. Божниця була дуже слічна і мала маленькі вікна. На стінах були намальовані звірі і люди. В моїй дитячій уяві то все виглядало надзвичайно скромно і набагато бідніше, ніж в церкві чи костелі. Але Ви знаєте, що то була скромність зі смаком, а не так, що бідно, бо прикро.» [6,с.202,204]

Зовнішню витриманість божниці своєрідно компенсувало надзвичайне багатство інтер'єру. Це й арки великого залу, ніші, мальовані рослинні орнаменти, мистецькі підсвічники і світильники, написи на івриті, що нагадували плетиво. І все це відтінювала сіточка шиб готичних вікон .

«І на всю ту величезну залу люстра (світильник) висіла, вона була вся в мереживі і все то світилося. То була краса! Все скромно, але дуже гарно, чистенько і акуратно.Все так, як має бути в храмі. Ще там стояв столик, на якому лежали тори,так багато їх було і грубші, і тонші, і великі, і маленькі. І ще там було багато дерева, лавки дорогі, чаші і підсвічники зі срібла.Ми часто ходили з бабцею на відправу в Стару синагогу. Там було заведено кланятися, руки піднімати до гори, і більше нічого. Ми так само поводилися, бо не вміли по-жидівськи молитися.»[6,с.202,204]

До синагоги прилягала вулиця Бабада і Старошкільна. Їх назви пов'язані з історією єврейства в Тернополі.Назва Старошкільна свідчила, що тут була стара єврейська школа, а Бабади - відома на весь Тернопіль родина рабинів.

Під час німецької окупації Тернополя стару синагогу спалили і зруйнували.

« За німців то все всередині знищили. Німці оточили її, зайшли всередину і все троцили...Боже, як мені то було прикро... Ви собі не уявляєте, яка то була гарна божниця.» [6, с.208]

Осередком ділової активності Тернополя був **Старий Ринок** — частина міста, від якої у наші дні залишилася тільки назва вулиці у Центрі. Тернопільський ринок був майже ровесником міста. У центрі ринку тривалий час стояла ратуша. Тут містився магістрат -міське самоуправління Тернополя. А навколо розбігалися торгівельні ряди й крамниці з усякою всячиною. На ринку була найстаріша аптека називалась вона **Аптека Бекесевичів**, оскільки нею управляв магістр Петро Бекесевич. Аптека славилася своїми лікувальними засобами. Так, тут можна було придбати спеціальне дитяче мило чи льодяники для дітей, виготовлені у вигляді соснової шишки, які чудово допомагали від кашлю.

«За Польщі в Тернополі не було так багато аптек, як зараз. Та ну що Ви! Сама центральна і знаменита- аптика Бекесевича. Вона стояла на ринку, і то на правду було щось унікальне! Він там відразу давав вам все, що треба. Я пам'ятаю, яке там стояло фayne начиння (посуд). А які там були гарні статуї зроблені. А ті колби. То все було під шпонтом. Но де ж вони то все поділи ?! Бачите, я наївно думала, що це все збереглося донині...» [6,с.111]

У південній частині ринку містилися склади найзаможніших купців -тут велася жвава торгівля. Основними предметами торгівлі, що процвітала у місті, були віск, лій, шкіра, прядиво, пір'я та напої. У північній частині переважно торгували м'ясом.

«Старий ринок я дуже добре пам'ятаю. Моя мамця все розказувала, що піде на ринок, там все купить, а потім заходить в бакалію. То великий дуже був магазин, там були крупи, мука, цукор, ковбаса, все що треба додому, до їдженя там було. І так мама собі купила, в кошик захала, забралася і пішла додому. А татко йшов з роботи на обід і заходив в той магазин. Пане, моя жінка була ? Щось завинила? От така була довіра в людей в той час, колись люди жили по -людськи.»

У північно-західній частині на довгих столах, що стояли у чотири ряди, продавали городину, овочі та молочні продукти. У ярмаркові дні, крім міщан і жителів навколишніх сіл, сюди прибували купці з усіх усюд.

«Пригадую, який він був чистенький, той Старий Ринок. Над лавками висіло накриття. Там все на святої Анни кожного року робився ярмарок. А мама моя була Анна! Боже! То навіть з Кракова приїжджали з товаром люди. Що там тільки не було! А ще пам'ятаю багато карусельок. Можна було прийти собі вільно, і ніхто білетів за то не брав. І ще там на ринку були всякі гарно вбрані палатки. Все там цигани грали, співали і танцювали. Дуже весело було.» [6, с.113]

За інформацією Адресної книги на 1935-1936 роки, власниками майже всіх будинків на Ринку були євреї. Але була й частка української власності. У південній частині ринку діяла різня Івана, Василя і Петра Майків. Ковбаси першого з них експортували до Британії.

У післявоєнні роки міський ринок працював на стародавньому місці: як і колись, тут можна було придбати їстівне, галантерею і навіть дефіцитний ситець. Звичайно, старий Ринок, як пам'ятка історії, потребував реконструкції і реставрації.

Але, коли реконструювали центральну частину міста, на історію не зважали. Ринок ліквідували і забудували. Про нього тепер нагадує лише назва вулиці Старий Ринок.

Однозначною окрасою міста був *Парафіяльний костел*, що знаходився на розі Руської і Міцкевича. Величезна і витончена споруда у неоготичному стилі вражала своєю красою і довершеністю. 62-метрова струнка вежа-шпиль, ніби пориваючись у небо, домінувала над усім містом. Дивували своєю красою вітражі й внутрішнє оздоблення, особливо різьба головного вівтаря.

«Парафіяльний костел - то була прекрасна споруда. Ой... То є моя біль, я Вам не можу того передати. Я за той костел споминати не можу, не можу дивитися на него на фотографії. Мені тяжко, мені шкода. Ви собі не уявляєте, яка там була підлога, яка там була плитка, як там було викладено. Все блищало! А які там були вітражі, які ті кольори ...Та то було щось надзвичайне! А ті люстри, все чистий кришталь.» [6, с.122]

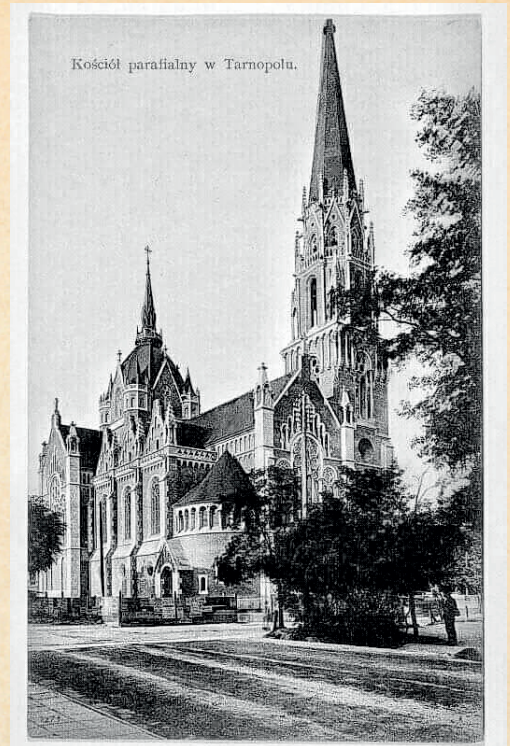
Під час Другої світової війни він зазнав ушкоджень через бомбардування. Тому радянська влада вирішила його демонтувати.

«У костелі після боїв були відправи, ми ходили туди, всередині нічого не було понищено, все було цілісіньке. З 1954 року його вже почали нищити. Поки ще поляки були в Тернополі – він стояв цілий, а потім почались вивезення – тих туди, тих сюди. Тоді й закрили костел, як поляків вивезли. Ще після боїв всередині був орган. А потім він кудись подівся, та і все десь поділось...»

На місці Парафіяльного костелу побудували ЦУМ. Тернопіль назавжди втратив найвеличнішу окрасу.

Але завдяки місцевим ентузіастам та добродійцям було виготовлено макет Парафіяльного костелу. Ідея створити міні-версію костелу належить краєзнавцю Тарасу Цикляку. Відкрити цей макет встигла моя прабабуся.

Далі від Парафіяльного костелу хочу помандрувати з Вами центральними вуличками і скверами.

Незважаючи на плин часу, колишня вулиця Адама Міцкевича, яку в народі називали «Панською», була і є одним з улюблених місць прогулянок.

«Найпопулярнішим місцем прогулянок у Тернополі було Корзо на Панській вулиці. Батьки у гарну погоду ввечері щодня обов'язково йшли собі гуляти на Панську вулицю. Там, може десь заходили до кав'ярні посидіти чи випити ліманади». [6, с.130]

Кожна вулиця має свої особливості і чи не найхарактернішою для вулиці Панської у Тернополі у всі часи були не стільки особливі будинки, скільки сквер.

У сквері на високій стрункій колоні стояла фігура святої Теклі. Майданчик, де була колона і статуя святої, було обсаджено кущами, квітами й деревами. А тому тут панував затишок і спокій.

«До Теклі було особлива увага. Вона рахувалась охоронницею Тернополя. Тоді це було в пошані.» [6, с.130]

Поряд зі статуєю спорудили криницю, а тому в цій частині міста з'явилася смачна і чиста вода. Містяни говорили: «напився води від святої Теклі»

Ще однією окрасою на центральній алеї був трьохсторонній **вуличний годинник**, який був встановлений на перехресті вулиць Міцкевича і 3-го Мая. Біля годинника тернополяни люблять призначати зустрічі та побачення.

«То була реліквія нашого міста. Ми до нього дуже звикли. Звикли, що годинник має стояти, і що він мусить бути вічно. Бо як Тернопіль без годинника?! Пам'ятаю, що бамкав кожну годину, мав гарний бій, який було далеко чути. То було популярне місце зустрічі. Казалося: «Під дзигарем». Дзигар- то по-польськи годинник.» [6, с.170]

Після німецько-радянської війни годинник був зруйнований радянською владою.

Копію Тернопільського годинника відновили у 2014 році.

«Після війни годинник зняли ...Справа в тім, що він вистояв фронт, фронт його не знищив. Але то ж москалі ... Вони ж все нищили, щоб менше лишилося того, що було колись. Я дуже тішуся, що годинник відновили. Не можу сказати, що сучасний гірший.»[6, с.172]

Наступна наша зупинка - готель «Подільський». Його власницею протягом десятиліть була надзвичайно знана і шанована у нашому місті Юстина Шидловська.

«Батьки мої познайомилися в готелі. Моя мамця була господиньою в пані Шидловської. А татко мій працював керуючим в готелі «Подільський». Татко знав багато мов і міг порозумітися з любими іноземними гостями, це було дуже цінно в той час....»[6, с.28]

У готельній кам'яниці містилась улюблена кав'ярня тернополян «Болевард», де завжди можна було випити чашку запашної «чорної» кави.

«Найбільше, що мені запам'яталося в готелі, так це те, що там були дуже файні фіранки і штори. Дуже мені подобались! Зала була гарна, але ми діти туди майже не заходили. Пам'ятаю, що взимку було тепло, бо вони мали свою котельню. Хол застелялося хідниками. То спеціально для готелів все було зроблено. А на сходах лежали килими. І ще пам'ятаю, що дуже все поруччя сильно блистіли!»[6, с.144-145]

«Подільський» був однією з візиток Тернополя - його охоче фотографували для численних поштових листівок, які розходилися цілим світом. Завдяки цьому колишній вигляд готелю зберегли до наших днів.

Повертаємо і потрапляємо на *Пасаж Адлера*. Щоденно через пасаж поспішала на навчання молодь: це була найкоротша дорога до гімназії.

«То була дуже гарна, тиха і спокійна вуличка. Ми все любили там йти. Дорога була виложена бруківкою. Туда йшлося, переважно, до гімназії». [6,с.175]

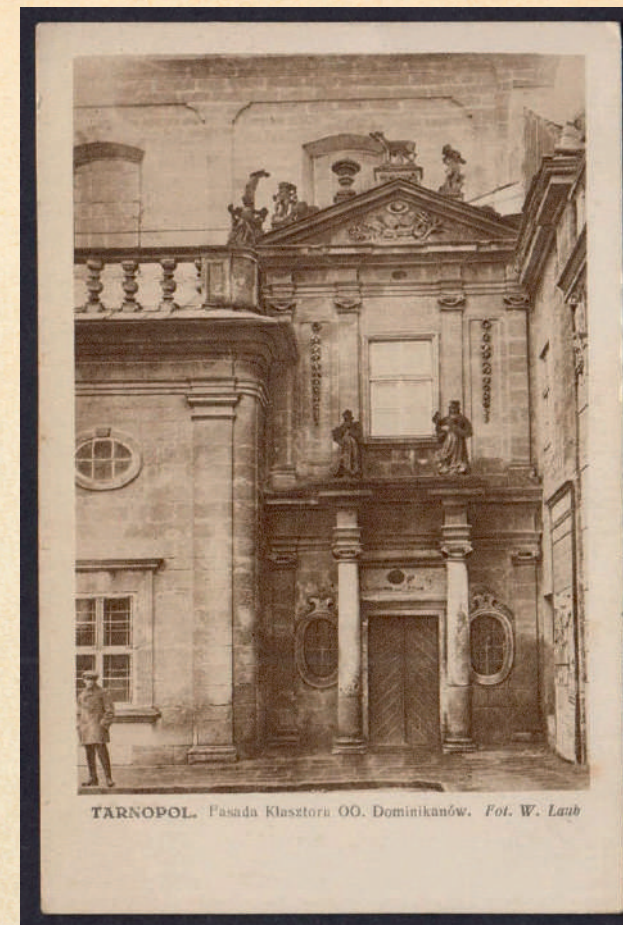
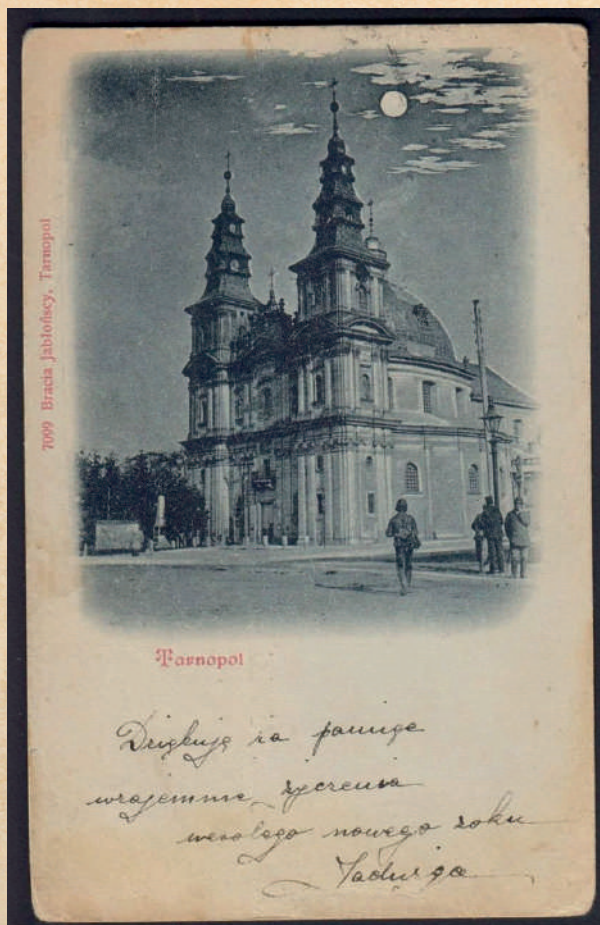
На Пасажі Адлера був розташований знаменитий фотосалон Брунона Калішевського, або, як тоді казали, фотографії кабінетової.

Пролетіли роки, майже все змінилось, але й сьогодні Пасаж Адлера нагадує нам минуле Тернополя як його свідок і хранитель. Донині збережена барвиста цементна плитка, милують око деталі архітектурного оздоблення, але вони просять про допомогу - дбайливий догляд і реставрацію.

Вирушаємо далі. Нас чекає *вулиця 3-го Мая*, яка славилась кав'ярнями, крамницями, книгарнями, салонами одягу та фотоательє. На розі 3-го Мая і Міцкевича містилась одна з найдавніших кав'ярень Тернополя «Віденська».

«Оооо! На Тшецеґо Мая все дуже гарно пахло всякими смаколиками! І тортами і всім на світі! Дуже гарні вітрини там були, особливо на різдвяні свята. Боже, яке то чудо! А як вони гарно світилось лямпочками! Там все рухалося! То все така іграшкова конструкція була. Воно включалося, діти чемно стояли і дивилися.» [6, с.270]

Наступна зупинка - **Домініканський костел**. Костел побудовано з тесаного каменю в стилі бароко, оздоблено різьбою та кам'яними статуями. За своїм характером храм був оборонною спорудою. При ньому розташовувався монастир.

«Там на вежі бив годинник, який було чути на цілий Тернопіль. Тоді в кожному костелі був орган. Домініканці- люди дуже акуратні і пунктуальні.» [6, с.184]

Костел зазнав шкоди під час приходу Червоної армії у 1939 році.

«Потім перші москалі весь той костел і монастир знищили... Боже, якби Тернопіль зберігся таким, яким він був за Польщі, яке то було би гарне місто!» [6, с.184]

У 1989 році костел відреставрували, і він знову почав використовуватись за призначенням. Тепер тут Катедральний Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці. Відновлений храм став окрасою міста.

Славилося наше місто колись ще однією цікавою спорудою - **Єзуїтським костелом.**

«Це був найменший костел у Тернополі, а тому, напевно, найзатишніший.»

Це була споруда у романському стилі. Стояв костел на вулиці Петра Скарги.

«Пам'ятаю, що збоку від костелу був монастир, де жили монахи. Ми діти часто ходили на Пйотра Скарги, тому що там гора і файно було спускатися на санках.» [6, с.133]

Під час бомбардувань міста у 1941 році костел уцілів, воєнні дії наполовину його знищили, але релігійне життя ще теплилося в ньому до 1945 року. З евакуацією польського населення, внутрішнє оздоблення було вивезено до Польщі. Костел стояв пустою. Спочатку планувалось використовувати його для культурних потреб міста. Та пам'ятку чекала інша доля. Вежу і дзвіницю знесли, в будівлі розмістили швейну фабрику.

Численні перебудови і добудови до невпізнання змінили гарну й затишну костельну споруду. Місто втратило ще один цікавий штрих у своєму архітектурному обличчі.

Висновки

«Хто не любить минулого, той не гідний майбутнього ...»

(М.Т.Рильський)

Минає час. Відходять цілі покоління. Щезають смачні запахи, стихають рідні звуки, нівелюються звичні цінності. Стирається усе те, що вважалося недоторканим та безсмертним. Проте залишаються спогади, які не зважаючи ні на що, хочеться пам'ятати добрими та світлими.

Саме ці спогади, які вдало викладені у книзі Тараса Циклиняка «Дитинство Ірусі Саїк», стали основою в написанні цієї наукової роботи.

Цю роботу я побудувала у формі мандрівки старовинним Тернополем, його світлими бульварами, розкриленими площами і вузькими вуличками.

Берегти історичні пам'ятки – значить зберігати живий зв'язок з минулим, зберігати нашу спадщину для майбутніх поколінь. У кожному камені, у кожній стіні криється історія, яка розповідає про той час, коли наші предки жили, працювали та творили.

Україна, як і багато інших країн, багата на історичні пам'ятки. Вони – це своєрідні книги минулого, які розповідають про важливі події, традиції та культуру наших предків. Найкраще, коли ми зберігаємо ці пам'ятки, адже вони є символом нашої ідентичності та національної гордості.

Збереження історичних пам'яток має безліч важливих переваг. По-перше, вони привертають увагу туристів, що сприяє розвитку місцевої економіки. По-друге, вони виховують у нас повагу до минулого та турботу про майбутнє. По-третє, вони є невичерпним джерелом знань для наступних поколінь.

Тож нехай наші історичні пам'ятки стануть не лише об'єктами фотографій, але й об'єктами нашої пильної турботи, бо кожен камінь, кожна фреска має свою історію, яку ми повинні берегти як найцінніший скарб.

Народжені вогнем століть, ці споруди мовчазно співають пісню того, як час неспинно тече, як наші долі переплітаються з історією. І в цьому переплетінні ми, як відображення своїх предків, відчуваємо себе частиною великого епосу, де кожна сторінка – це нова сторінка у нашій власній книзі долі.

І на завершення своєї роботи хотіла б поділитися своєю ідеєю: створити сучасний, електронний музей. Через нього зможуть пройти покоління тернополян. Треба «імплантувати» кожному нашу втрачену історію. Тоді буде інше ставлення до того, що нас оточує. Потрібні цікаві проекти, а не просто статична виставка. Це зацікавило б людей своїм містом.

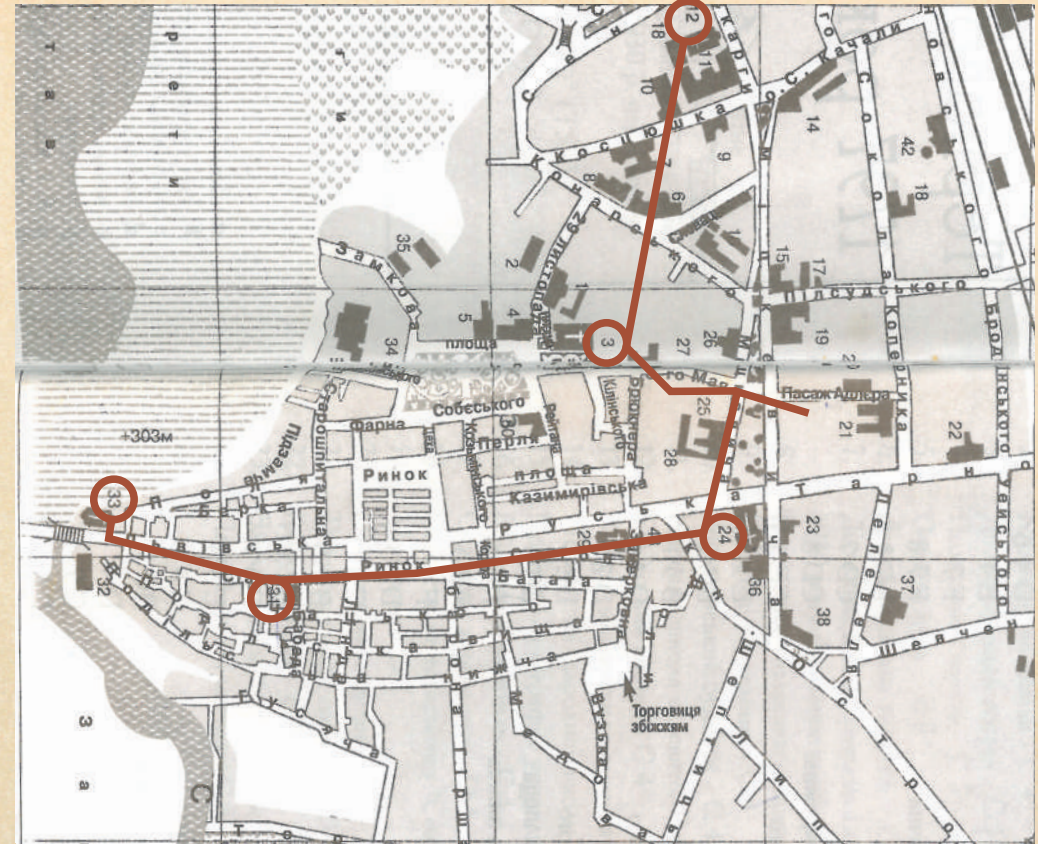
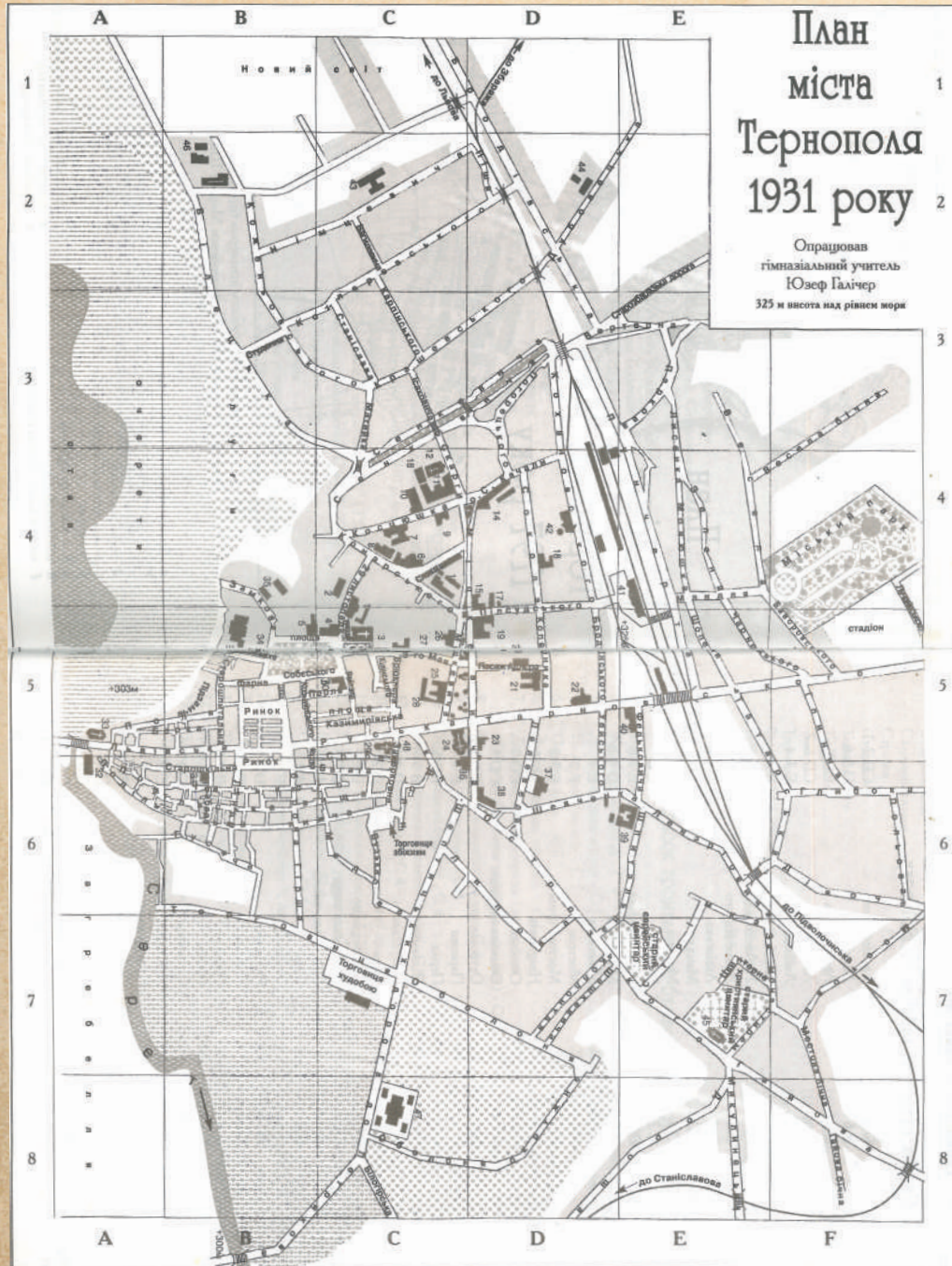
Тернопіль – місто, якого уже немає. Ми маємо повернути пам'ять про своє минуле заради свого майбутнього.

Список використаної літератури:

- 1)Бліхар Є. Моє життя. Мій Тернопіль. Тернопіль: видавництво Джура, 2015, 144с.
- 2)Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ. Тернопіль: видавництво Джура, 2003, 392с.
- 3)Дуда І. Тернопіль. 1540-1944. Історико-краєзнавча хроніка. Тернопіль: видавництво Навчальна книга - Богдан, 2018, 344с.
- 4)Окаринський В. Тернопіль: місто, люди, історія. Тернопіль: видавництво Навчальна книга - Богдан, 2017, 512с.
- 5)Остап'юк Б. Давній Тернопіль. Тернопіль: видавництво Центр навчальної літератури, 2020, 202с.
- 6)Циклиняк Т. Дитинство Ірусі Саїк. Тернопіль: видавництво Зелена жаба, 2020, 592с.
- 7)Циклиняк Т. Дитинство Тернополя. Тернопіль: видавництво Крок, 2019, 414с.

Додаток №1. Маршрут нашої подорожі у минуле, у місто, якого уже немає План міста Тернополя 1931 року

Надставна церква (33) → Поділ, стара синагога (31) → Старий ринок → Парафіяльний костел (24) → вул. Міцкевича(фігура святої Теклі, вуличний годинник, готель Подільський) → вул.3-го Мая → Пасаж Адлера → Домініканський костел (3) → Єзуїтський костел (12)

Додаток №2. Лист-дозвіл Віктора Кіяшка на використання
листівок та світлин

З усією радістю та вдячністю
задоволенням підтверджую, що дарю
листівки та світлин зі своєї
колекції Валерію Арутюновичу для
використання у роботі "Персональ,
якого усе живе".

Дякую за любов до
нашого міста.

Віктор Кіяшко

30.03.2024

Валерію
Арутюновичу